

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

An aerial photograph of a vast agricultural landscape. The fields are divided into large, rectangular plots of various colors: vibrant green, deep red, dark purple, and greyish-brown. A small cluster of farm buildings with red roofs is visible on the left side. In the background, a wide expanse of water stretches to the horizon under a cloudy sky.

***Erfgoed in het
Gemeenschappelijk
Landbouwbeleid***

*Erfgoed in het
Gemeenschappelijk
Landbouwbeleid*

Colofon

Visie Erfgoed en Ruimte, programmalijn Levend Landschap

Tekst: Edwin Raap

Eindredactie: Isabel van Lent

Fotografie: Wim van der Ende

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, 2015

Inhoud

Inleiding	7	Pijler 2: Plattelandsontwikkelingsprogramma	14
Voor wie	7	Natuur en Landschap: het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer	14
Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid	8	Agrarische collectieven	14
Twee pijlers voor subsidies	8	Economische ontwikkeling van het platteland: LEADER	15
Vergoeningseisen in pijler 1	8	Voorbeeld van een LEADER-project: wandelen in het landschap	16
Pijler 1: Veeteelt	9	Erfgoed biedt inspiratie, ook buiten het GLB	17
Eerste vergoeningseis: handhaving van permanent grasland	9	Erfgoed als uitgangspunt voor ruimtelijke ontwerpen	17
Erfgoedwaarden in open veenweidegebieden	9	Zorgen voor historische landschapselementen	17
Openheid	9	Grondwaterpeil in veenweidegebieden handhaven	17
Sloten	9	Donkergroen combineren met lichtgroen	17
Beleving	11	Oppassen met omploegen	17
Pijler 1: Akkerbouw	12	Positieve houding	17
Tweede vergoeningseis: gewasdiversificatie	12	Bijlage 1	19
Derde vergoeningseis: 5% Ecologisch	12	Meer informatie	19
Aandachtsgebied (EFA)	12	Bijlage 2	20
Uitwerking EFA-eis	12	Generieke of Algemene Lijst	20
Het Equivalente pakket	12	Akkerbouw-strokenpakket (Equivalente pakket)	21
De Generieke lijst	13		
Kiezen uit de pakketten	13		
Kansen voor erfgoed in de 5% EFA-benadering	13		

Karakteristiek beeld in de veenweidegebieden: koeien bij een sloot. Aetsveldse polder, Weesp.

Eeuwenlang hebben Nederlanders hun landschap ingepolderd, drooggelegd, opgehoogd, afgegraven, bedijkt en verkaveld. Landbouw was hierbij de sturende factor.

Het Nederlandse cultuurlandschap is volledig door mensenhanden gevormd en laat zich lezen als een boek dat het verhaal van onze geschiedenis vertelt. Agrarisch landschap heeft dan ook niet alleen een productiefunctie; het is een belangrijk onderdeel van ons nationale erfgoed. Door de 20^e-eeuwse modernisatie van de landbouw zijn veel historische elementen uit het landschap verdwenen. Des te meer reden om zuinig te zijn op de historische landschapselementen en -structuren die we nog wel hebben.

De toekomst van dit landschap wordt nog steeds in grote mate bepaald door landbouw. De manier waarop landbouw wordt bedreven wordt grotendeels door Europa voorgeschreven en is vastgelegd in het *Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB)*. Het GLB heeft directe invloed op hoe ons landschap er de komende jaren uit komt te zien. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed beschouwt de invulling van het GLB als een erfgoedopgave. Deze brochure

laat zien welke mogelijkheden het GLB biedt om de kwaliteiten van het cultuurlandschap te behouden en te versterken. Het gaat hierbij nadrukkelijk niet over boerderijen, erven en archeologische waarden in relatie tot de monumentenwet. De relatie tussen het cultuurhistorisch landschap en het GLB en dus het gebruik en beheer van het land staan centraal.

Met landschappelijk erfgoed wordt iets anders bedoeld dan het bevorderen van natuurwaarden en biodiversiteit. Erfgoed en natuurwaarden liggen echter wel in elkaars verlengde. Zo zijn eeuwenoude houtwallen goed voor de biodiversiteit terwijl ze ook een hoge cultuurhistorische waarde hebben.

Variatie in het landschap zorgt voor een grote diversiteit aan natuurwaarden en levert bovendien bijzondere plekken op waar het fijn is om te verblijven.

Voor wie

Deze brochure biedt inspiratie voor beleidsmakers, agrariërs, collectieven en operationele groepen en stimuleert bewustwording over de relatie tussen landschappelijk erfgoed en het GLB.

Houtwallen, zoals deze in Annen (Drenthe), herbergen erfgoed- én natuurwaarden. Ze zorgen voor afwisseling in het landschap.

Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

De EU is al enige tijd bezig om het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) te hervormen. De nadruk op productie verschuift ten gunste van milieu en plattelandsontwikkeling.

Voor ons land is minder geld beschikbaar dan voorheen: ruwweg 880 miljoen euro per jaar. Belangrijke redenen hiervoor zijn de voortschrijdende liberalisering van het mondiale handelsklimaat, de uitbreiding van de Europese Unie in oostelijke richting, de toenemende aandacht van de consument voor voedselveiligheid, voedselkwaliteit en dierenwelzijn en ten slotte de doelstelling van de EU om milieuzorg in de gehele regelgeving te verwerken. Erfgoed is geen apart onderwerp of voorwaarde van het GLB. Erfgoed is vaak wel impliciet onderdeel van voorwaarden.

Twee pijlers voor subsidies

Het GLB stelt subsidies voor boeren beschikbaar. Ze moeten dan wel aan een aantal voorwaarden voldoen. Het Europese geld komt uit twee pijlers. Onder pijler 1 vallen de inkomensondersteuning en het markt- en prijsbeleid. Onder pijler 2 valt het Plattelandsontwikkelingsprogramma (POP). Het stapelen van subsidies is niet toegestaan. De belangrijkste verschillen tussen de pijlers zijn:

- het bedrag: pijler 1 bevat ongeveer 90% van

het budget, pijler 2 de overige 10%;

- de verdeling: pijler 1 bestaat uit Europees geld, terwijl het geld uit pijler 2 voor 50% aangevuld moet worden met nationaal geld.

Vergroeningseisen in pijler 1

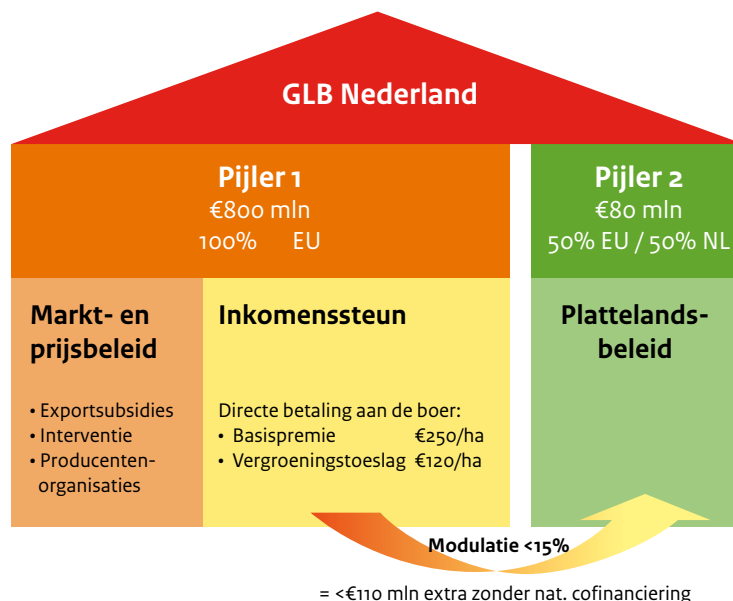
Het geld uit pijler 1 komt voor Nederland neer op ongeveer 800 miljoen euro per jaar. Van het bedrag is 70% bestemd als basispremie voor elke boer. Per boerenbedrijf is dat gemiddeld €250 per hectare. Via de basispremie zijn voor het erfgoed weinig extra stimulansen te verwachten, behalve het agrarisch houden van het landschap.

Om voor de overige 30% - zo'n €120 per hectare erbij - in aanmerking te komen, moet elke boer aan een aantal aanvullende zogenaamde *vergroeningseisen* voldoen. Eén ervan heeft vooral betrekking op veeteeltbedrijven, de andere twee op akkerbouw:

- handhaving van permanent grasland (veeteelt);
- gewasdiversificatie op bouwland (akkerbouw);
- 5% van het bedrijfsoppervlak bouwland reserveren voor ecologisch beheer (akkerbouw).

Deze drie eisen worden in de volgende hoofdstukken nader toegelicht.

Gemeenschappelijk Landbouwbeleid 2014

Een van de eisen om in aanmerking te komen voor de vergroeningspremie heeft betrekking op veeteeltbedrijven.

Eerste vergroeningseis: handhaving van permanent grasland

De eerste eis om voor de 30% vergroeningspremie in aanmerking te komen, is dat minimaal 75% van het areaal van een bedrijf moet bestaan uit permanent grasland. De grond moet vijf jaar als grasland in gebruik zijn. Er gelden buiten Natura2000-gebieden geen beperkingen ten aanzien van het omploegen van het grasland.

Erfgoedwaarden in open veenweidegebieden

Openheid

een van de grootste cultuurhistorische waarden van het veenweidegebied is openheid. Met de handhaving van het grasland wordt deze kwaliteit in stand gehouden, maar niet verder versterkt. Ongeveer de helft van de Nederlandse boeren komt hiermee in aanmerking voor GLB-subsidie. De tegenprestatie – het in stand houden van het grasland – is eenvoudig in te vullen, omdat het geen breuk betekent met de huidige praktijk. Doorzaaien van grasland is toegestaan.

De belevingswaarde van het landschap neemt wel toe wanneer een weiland met een kruidenrijk mengsel is ingezaaid.

In de laatste decennia is het oppervlakte met snijmais in weidegebieden flink toegenomen. Maisakkers zijn vlak voor de oogst manshoog en werpen zo een barrière op die de openheid van het landschap teniet doet. Grote aaneengesloten arealen mais zijn daarom vanuit erfgoedstandpunt minder gewenst dan een afwisseling van weiland en maisakkers. In het nieuwe GLB is bepaald dat melkveebedrijven maximaal 25% van het areaal met mais mogen beplanten. In het verleden was dit 30%; een verbetering voor het behoud van openheid.

Sloten

Naast openheid van het landschap vertegenwoordigen sloten een andere beeldbepalende erfgoedwaarde in gebieden met melkveehouderijen. Sloten helpen om de grondwaterstand op peil te houden waardoor het veenpakket minder snel verdwijnt. Vooral de cope-ontginningen in het Groene Hart zijn van internationale waarde. Het open landschap en het regelmatig aangelegde patroon van sloten zijn samen beeldbepalend voor dit veenweidegebied.

Het is vanuit een erfgoedperspectief dan ook niet gewenst om dit soort eeuwenoude sloten te dempen, bijvoorbeeld omdat er schaalvergroting plaatsvindt.

Steeds vaker worden sloten in Nederland voorzien van een zogenaamde natuurvriendelijk-

Veenweide met sloot, Vlist

Open landschap met sloot in de Schermer

Reliëfverschillen in het landschap hebben altijd een bijzondere achtergrond. In het geval van Grevenbicht aan de Maas in Limburg is dat de voortdurende verlegging van de loop van de rivier in het verleden.

Archeologische waarden in het veenweidegebied

De instandhouding van grasland is gunstig voor het behoud van aanwezige archeologische sporen in de bodem. Voorwaarde is wel dat de grondwaterspiegel gehandhaafd blijft. Door verdroging kunnen eeuwenoude resten immers binnen afzienbare tijd verdwijnen. Voor landbouw is een te hoge grondwaterspiegel echter lang niet altijd gewenst. In het verleden is de grondwaterspiegel dan ook veelvuldig verlaagd om de productieomstandigheden voor de landbouw optimaal te houden. Vanuit erfgoed oogpunt is er weinig bezwaar tegen ploegen. Diepploegen is wel een probleem. Aanwezige archeologische waarden in de ondergrond kunnen dan verstoord raken. Dieper ploegen dan 30 centimeter in archeologische monumenten is daarom ook vergunningplichtig. Een ander nadeel van diepploegen is dat het proces van oxidatie van het veen sneller verloopt, waardoor het veenpakket sneller verdwijnt.

Reliëfverschillen als verhalenvertellers

In het platte Nederland zijn her en der reliëfverschillen te vinden, zoals oude huisplaatsen in het veen, rivierduinen (zogenaamde 'donken'), dijkrestanten of oude kreekkruggen. De kennis over de betekenis van dit soort terreinen is vaak beperkt. Hierdoor bestaat het gevaar dat ze worden geëgaliseerd. Dat is jammer, want op die manier gaat veel informatie verloren. Deze landschappelijke waarden zijn de moeite waard om te behouden; ze vormen de 'leestekens van het landschap' die het verhaal van onze geschiedenis vertellen.

Vanuit het GLB zijn er in de Nederlandse situatie geen directe middelen beschikbaar om dit soort landschappelijke elementen te behouden of te beheren. Wel kan via pijler 2 geld voor plattelandsonwikkeling ingezet worden voor projecten waar dit soort elementen indirect van kunnen profiteren. Ook kan de gemeente in de bepalingen van het bestemmingsplan buitengebied regels opnemen over de omgang met aardkundige waarden.

Boeren zijn de belangrijkste vormgevers geweest van hoe ons landschap er tegenwoordig uitziet. Zicht vanaf de Gulpenerberg.

ke oever. Voor de biodiversiteit en waterkwaliteit werkt dit concept prima. Er wordt echter vaak een standaardontwerp gebruikt, dat nauwelijks rekening houdt met cultuurhistorische waarden ter plekke. In een Belvedereproject *cultuuroevers* is aangetoond dat het ook anders kan. Hier zijn het verkavelingspatroon van sloten en de openheid van het landschap ingezet om natuurvriendelijke oevers te ontwerpen.

Beleving

In het geval van weidevogelbeheer kunnen cultuur en natuur makkelijk samengaan. In het veenweidegebied komen van oudsher veel weidevogels voor. De vogels hebben baat bij een kruidrijk grasland. Steeds vaker is er sprake van een uitgesteld maai- of mozaïekbeheer. Hierbij worden percelen niet in hun geheel gemaaid, maar gefaseerd, zodat er in mei en juni nog grote stukken zijn met lang gras dat bescherming biedt aan kuikens. Een ander voordeel is dat het landschap meer afwisseling biedt.

Voor dit soort initiatieven is in het collectief agrarisch natuurbeheer ook geld beschikbaar vanuit pijler 2 van het GLB. Slimme combinaties tussen bijvoorbeeld permanent grasland, agrarisch natuurbeheer en recreatief gebruik zorgen voor een betere 'beleving' van het landschap. Ook het erfgoed profiteert hiervan.

Pijler 1: akkerbouw

Boeren die zich bezighouden met akkerbouw moeten aan de onderstaande twee eisen voldoen om in aanmerking te komen voor de vergroeningspremie.

Tweede vergroeningseis: gewasdiversificatie

Op bouwlanden moet teeltafwisseling plaatsvinden. Het gaat daarbij niet om afwisseling in de tijd (dus op één tijdstip meerdere gewassen met een minimumareaal), maar in de ruimte (dus op één tijdstip minimaal 3 gewassen met een minimumareaal). Afhankelijk van de grootte van een akkerbouwbedrijf gaat het om minimaal twee of drie gewassen in een bepaalde verhouding.

Gewasdiversificatie is heel gebruikelijk in de Nederlandse akkerbouw en zal naar verwachting geen probleem vormen voor de akkerbouwers. Voor het erfgoed heeft het al dan niet voldoen aan deze eis geen gevolgen. Het landschapsbeeld zal niet ingrijpend veranderen.

Derde vergroeningseis: 5% Ecologisch Aandachtsgebied (EFA)

Met gewasdiversificatie is de akkerbouwboer er nog niet. Hij komt pas in aanmerking voor de vergroeningspremie als hij ook 5% van het bedrijfsoppervlakte inricht als EFA: een zogenaamd Ecological Focus Area of Ecologisch Aandachtsgebied. EFA's zijn nieuw in het GLB en sluiten aan bij de wens van de Europese Unie om de landbouw te verduurzamen en te focussen op de kwaliteit van natuur en

landschap.

Uitwerking EFA-eis

Met 5% natuurlijk inrichten wordt uitgegaan van het percentage officieel geregistreerd oppervlak land. Inrichten als EFA betekent dat er een daling van de productie plaatsvindt. Dit verlies wordt gecompenseerd door het uitbetalen van de vergroeningspremie van €120 per hectare. Hiermee wordt het verlies niet volledig gecompenseerd. Daarom is het wel het toegestaan om bepaalde gewassen te verbouwen en te oogsten. Bemesting is echter niet toegestaan.

Het Equivalente pakket

Cultuurhistorische landschapselementen kunnen prima gebruikt worden als invulling van de EFA. Een hectarevergoeding voor landschapselementen kan echter alleen als een agrariër kiest uit het 'Equivalente pakket', ook bekend als 'Akkerbouw-strokenpakket'. Kiest een boer er namelijk voor om de 5% EFA via dit pakket te realiseren, dan moet hij tenminste 30% daarvan via een *beheerde* akkerrand doen. De EFA wordt dan als duurzaamheidscertificaat ingevuld.

Het gaat onder meer om:

- beheerde akkerranden, al dan niet met sloten;
- eiwit- of vanggewassen;
- landschapselementen met een beheerovereenkomst via het Subsiestelsel Natuur en Landschap (SNL); **N.B. de SNL-eis is vervallen per 1 januari 2016**
- aangrenzende slootkanten, stikstofbindende- of vanggewassen.

Boerderij met akker in Noordgouwe, Zeeland. Dergelijke bedrijven krijgen te maken met de 5% vergroeningseis in de vorm van een EFA.

De Generieke lijst

Het 5% natuurlijk ingericht land kan ook via een keuze aan gewassen uit de 'Generieke (algemene) lijst' bereikt worden, zoals *onbeheerde* akkerranden tussen de 1 en 20 meter breed, eivitten en vanggewassen en wilgenhakhout. Ze tellen niet zwaar mee (factor < 1) in het bepalen van een EFA. Dit betekent dat er meer oppervlak aan vanggewas nodig is dan hetzelfde oppervlak aan landschapselementen om de 5% eis te halen.

Bestaande erfgoedwaarden worden bij de invulling via deze akkerranden nauwelijks betrokken. Het landschapsbeeld kan wel afwisselender worden. De teelt van traditionele gewassen als vlas en hennep, is vanuit cultuurhistorisch oogpunt wel interessant, omdat die al lange tijd in ons land worden verbouwd. Wilgenhakhout kan als struweel voorkomen, als griend of als rijen. Let op: een rij knotbomen geldt niet als wilgenhakhout.

Kiezen uit de pakketten

Voor de agrarische ondernemer is kiezen uit de generieke lijst meestal de eenvoudigste manier om aan de vergroeningseis te voldoen. In sommige gevallen hoeft er niets aan het bestaande productieproces te veranderen. Toch zijn er voordelen om voor het equivalente pakket te kiezen. Sloten kunnen dan namelijk als EFA worden benut. Bovendien mag het oppervlak met factor 2 worden vermenigvuldigd.

Zie voor een overzicht van de gewassen uit de Generieke lijst en het Equivalente pakket de tabellen in de bijlage.

Kansen voor erfgoed in de 5% EFA-benadering

Het ecologisch inrichten van 5% van de akkerbouwgronden biedt bij uitstek een kans voor kleine landschapselementen. Denk aan houtwallen, boomsingels, kleine bosjes, poelen, heggen en hagen en nog veel meer. Zeker in kleinschalige landschappen bevinden zich aan de randen van de akkers nog tal van elementen met hoge cultuurhistorische- en natuurwaarden.

Landschapselementen konden aanvankelijk in beperkte mate meetellen als EFA: alleen geregistreerde landschapselementen uit de SNL (Subsidiestelsel Natuur en Landschap) in combinatie met beheerde akkerranden werden toegelaten. Per 1 januari 2016 is dit gewijzigd. Sindsdien kunnen kleine landschapselementen wel worden opgevoerd bij de bepaling van 5% EFA. Sloten kunnen met akkerranden gecombineerd worden.

Tevens geldt dat elementen, voor zover ze buiten de betaalbare oppervlakte liggen, meetellen in het bepalen van de 5%. Ze komen dan echter niet voor een hectarevergoeding in aanmerking. Met andere woorden: 100 ha geregistreeerde grond waarvan 5 ha landschapselement, voldoet aan de vergroeningsvoorwaarde. Maar er wordt maar voor 95 hectare een vergroeningspremie uitgekeerd.

Grienden zijn stroken land in de nabijheid van water beplant met wilgenhakhout. Het hout wordt jaarlijks geoogst. Hier een griend bij Linschoten (Utrecht). Grienden hebben een hoge cultuurhistorische waarde.

Pijler 2: plattelandontwikkelingsprogramma

De tweede pijler gaat over het Plattelandontwikkelingsprogramma (POP) en omvat subsidies voor natuurbehoud en economische ontwikkelingen.

Het Europese geld in de tweede pijler van het GLB bedraagt ongeveer 80 miljoen euro per jaar. De lidstaat legt hetzelfde bedrag bij voor de uitvoering¹, waardoor in Nederland op jaarbasis 160 miljoen overheidsgeld beschikbaar is. We noemen deze gelden POP₃, naar de derde termijn van het Plattelandontwikkelings-programma. De uitwerking van POP₃ richt zich op vijf thema's. Twee ervan zijn voor het erfgoed van belang namelijk *Natuur en Landschap* en *LEADER*₃.

Natuur en Landschap: het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer

Het thema Natuur en Landschap betreft de uitvoering van het Natuurpact tussen Rijk en provincies van september 2013. Hierin zijn afspraken gemaakt over de gedecentraliseerde voortzetting en uitvoering van het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer.

Agrarische collectieven

De uitvoering van het agrarisch natuurbeheer gebeurt door een zogenaamd *agrarisch collectief*: een samenwerking van boeren en/of groepen van boeren en andere grondgebruikers.

De collectieven werken samen met andere gebiedspartijen die het beheer in het gebied uitvoeren, zoals terreinbeheerders, waterschappen, provinciale organisaties Landschapsbeheer, gemeenten en recreatiedernemers. Gebaseerd op deze provinciale uitgangspunten stellen de collectieven en gebiedspartijen een gebiedsplan op. Zowel in de planvorming als in de uitvoering kan erfgoed een rol in spelen. Zo kunnen landschapselementen worden beheerd als leefgebied voor beschermde soorten. Door middel van een gebiedsofferte kunnen de collectieven hun plan bij de provincie indienen.

De agrarische collectieven werken samen met andere gebiedspartijen. Erfgoedorganisaties kunnen als zo'n gebiedspartij aangemerkt worden. De gebiedsofferte die agrarische collectieven bij de provincie indienen, is bij uitstek de plek om erfgoed een plek te geven. Let er in dergelijke gevallen wel goed op dat de insteek van de collectieven agrarisch is; erfgoed is namelijk niet richtinggevend, maar kan wel worden ingezet als inspiratiebron.

Focus op natuurwaarden

Provincies hebben in samenwerking met belanghebbenden in de streek natuurbeheerplannen opgesteld. De focus in deze provinciale plannen ligt op natuurwaarden en dan vooral op soorten. De plannen worden grotendeels getoetst aan internationale afspraken zoals de

Streekeigen landschapselementen versterken de herkenbaarheid van het landschap. Hagen aan de Dorrenweg in Limburg bijvoorbeeld.

¹ Vanuit de EU gezien is 75% te cofinancieren door de EU. Nederland heeft echter in het POP₃ aangegeven 50% nationaal te betalen.

Vogel- en Habitatrichtlijnen. Deze focus op natuurwaarden biedt ook kansen voor het erfgoed. Landschappelijk erfgoed en biodiversiteit zijn vaak twee kanten van dezelfde medaille. Ze gaan prima hand in hand, maar veel partijen zijn zich onvoldoende bewust van de kansen die biodiversiteit voor erfgoed biedt. Goede leefomstandigheden creëren voor soorten komt in de praktijk vaak neer op het inrichten van een afwisselend landschap, met landschapselementen die zorgen voor een goede 'groen-blauwe dooradering', zodat soorten hun weg vinden. Door bijvoorbeeld enkele kilometers hagen en singels aan te leggen, kunnen vogels beter gedijen. Diezelfde hagen en singels vertegenwoordigen een belevingswaarde in het landschap. In de uitvoering van het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer spelen dus net zo goed erfgoedwaarden mee – in de vorm van kleine landschapselementen – als het geval is bij bijvoorbeeld het inrichten van 5% EFA.

Cultuurhistorie is misschien niet richtinggevend, maar kan wel inspireren bij het maken van keuzes. Zo is het altijd mogelijk om singels op willekeurige plekken in het landschap aan te leggen; maar door middel van een (cultuurhistorische) kaartanalyse kunnen verantwoorde keuzes worden gemaakt.

Ook als een terrein braak tijdelijk ligt en nog niet duidelijk is wat er met de grond moet gebeuren, kan erfgoed een sturende factor zijn.

Economische ontwikkeling van het platteland: LEADER

Op het platteland gebeurt uiteraard meer dan alleen landbouw. Er wordt gewoond en geleefd en we benutten het landschap om te wandelen, fietsen en recreëren. Om de leefbaarheid van landelijke gebieden te versterken, is in het GLB geld beschikbaar in pijler 2 via LEADER-gelden. Ook dit bedrag wordt verdubbeld door de overheid (het rijk, provincies, waterschappen of gemeenten). Afhankelijk van de maatregel komt daar soms nog de voorwaarde bij van private cofinanciering, variërend tot 40% van het totaalbedrag.

Nederland kent ruim 20 LEADER-gebieden. In elk gebied is een Plaatselijke Groep of Lokale Actie Groep actief, die voor een periode van zeven jaar het kader opstelt voor uit te voeren projecten in het gebied. Dit kader heet Lokale Ontwikkelingsstrategie (LOS). In deze strategie kan erfgoed een rol spelen en als inspiratiebron dienen voor de te maken keuzes. Projecten moeten in een van de drie hoofdthema's passen:

- krimp;
- stad-land relaties die bijdragen aan de ontwikkeling van het platteland;
- projecten in minder verstedelijkte regio's met een economische, ecologische en sociale insteek.

Deze thema's bieden alle drie aanknopingspunten voor erfgoed. Door in het gebied op onderzoek uit te gaan, ideeën te verzamelen bij

Werken in grienden is arbeidsintensief en levert naar verhouding weinig op. Het komt steeds minder voor. Griendwerker in Linschoten (Utrecht).

Eten in de wijngaard in Zeeland. Dergelijke evenementen dragen bij aan versterking van de stad-land relaties en zorgen voor extra inkomsten.

Wandelen over boerenland heeft een grote vlucht genomen de laatste tien jaar en is heel populair. Boeren die hun land openstelden kregen er een hectarevergoeding voor.

Ondersteuning op provinciaal niveau

Er zijn veel organisaties die kennis over erfgoed en gebiedsontwikkeling in huis hebben zoals de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Tal van provinciale erfgoedorganisaties – denk aan provinciale erfgoedhuizen, steunpunten monumentenzorg, de provinciale organisaties Landschapsbeheer, heemkunde kringen en provinciale commissies van Heemschut – kunnen adviseren over de streek waar concrete ontwerpogaven liggen.

Provinciale cultuurhistorische waardenkaarten vormen een goede bron van landschappelijke waarden op perceelsniveau. Deze waarden kunnen opgenomen worden in natuurbeheerplannen. Dat doet de provincie zelf of geeft het als voorwaarde mee aan de collectieven, die op hun beurt de elementen of structuren overnemen in hun eigen registratiesysteem. Provinciale waardenkaarten zijn online beschikbaar op de website van de desbetreffende provincie.

bewoners en andere betrokkenen, ontstaat er lokaal draagvlak voor erfgoed. De tijd die vrijwilligers in een project steken, kan overigens ook meetellen als eigen cofinanciering.

Voorbeeld van een LEADER-project: wandelen in het landschap

Wandelen in het boerenland is populair. Doordat veel infrastructurele belemmeringen zijn weggehaald en nieuwe routes zijn aangelegd, nemen de mogelijkheden voor recreatie toe. Veel routes voeren langs bijzondere cultuurhistorische elementen, structuren en/of relictten. Deze cultuurhistorische elementen vormen het decor van de wandeling en zijn ankerpunten in de af te leggen route. Waar dergelijke elementen in slechte conditie verkeren of verdwenen zijn, was de aanleg van een wandelroute vaak de aanleiding om ze te herstellen. Dit is bijvoorbeeld in Zeeland

gebeurd. Hier zijn archeologische sporen zichtbaar en beleefbaar gemaakt, bouwkundige objecten hersteld en nieuwe routes uitgezet met elk een cultuurhistorisch thema. Naast provinciaal en landelijk geld is voor de financiering ook Europees geld gebruikt.

Uit dit voorbeeld blijkt dat LEADER-projecten voor de realisatie van wandelroutes geschikt zijn. Het zijn lokaal gedragen projecten, ze versterken de leefbaarheid van het platteland, hebben een economisch effect en dragen bij aan behoud van natuur en landschap. Maar ook agrariërs of grondeigenaren met cultuurhistorische elementen op hun grond kunnen hun voordeel doen met LEADER-projecten. Denk aan het uitnodigen van recreanten op de boerderij. Herstel of onderhoud van cultuurhistorische elementen kan medegefinancierd worden via LEADER.

Erfgoed biedt inspiratie, ook buiten het GLB

Ook buiten het GLB zijn er genoeg mogelijkheden om landschappelijk erfgoed te koesteren, te behouden en te versterken.

De laatste jaren is erfgoed een steeds grotere rol gaan spelen als inspiratie voor ruimtelijke (gebieds) transformaties. Provincies en gemeenten hebben tal van mogelijkheden om cultuurlandschap een plek te geven in beleid. Ook voor de bevolgen agrariër die meer voor het erfgoed wil betekenen, zijn er buiten het GLB om genoeg kansen.

Erfgoed als uitgangspunt voor ruimtelijke ontwerpen

Erfgoed biedt inspiratie voor ontwerpogaven. In de afgelopen jaren zijn diverse voorbeelden gepubliceerd waarin de mogelijkheden worden getoond. Ontwerpen met erfgoed in het achterhoofd is bijvoorbeeld gedaan door Alterra in het rapport *Grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap*. Ook de zogenaamde cascobenadering biedt mogelijkheden: door de functies te zoneren kan er toch ontwikkeld worden met behoud van flexibiliteit, historische continuïteit en ecologische samenhang. Erfgoed wordt dan een onderdeel van een integrale landschapsplanning.

Zorgen voor historische landschapselementen

Een boer komt in aanmerking voor de vergroeningspremie als hij 5% van het bedrijfsoppervlakte inricht als EFA. Op dit moment komen alleen landschapselementen met een beheercontract via het SNL hiervoor in aanmerking. De ideale situatie vanuit erfgoedperspectief zou echter bestaan uit 5% EFA via beheer van cultuurhistorische waardevolle landschapselementen. Dat er uit het GLB geen vergoeding tegenover staat, wil niet zeggen dat het verboden is dit cultuurlandschap te onderhouden. Provincies en gemeenten kunnen ook een vergoeding aanbieden voor het onderhoud van landschapselementen. Een voorbeeld hiervan is het de Subsidie-regeling Groen Blauw Stimuleringskader (STIKA) in Brabant.

Grondwaterpeil in veenweidegebieden handhaven

Voor de aanwezige archeologie in veenweidegebieden is het belangrijk dat de grondwaterspiegel gehandhaafd blijft. Wanneer de grond uitdroogt, zullen kwetsbare archeologische resten verdwijnen. Voor landbouw is een te hoge grondwaterspiegel echter lang niet altijd gewenst. Inmiddels worden al jaren onderzoeken uitgevoerd over de toekomst van veenwei-

degebieden. Hierbij zijn ook erfgoedwaarden betrokken. Vanuit pijler 1 zou hiervoor 5% gebruikt kunnen worden. Nederland heeft er nu voor gekozen om dit niet te doen. Mogelijk wijzigt het beleid na de zogenaamde Midterm Review in 2017 en kiest ons land er alsnog voor. Daar is vooralsnog nog geen duidelijkheid over.

Donkergroen combineren met lichtgroen

De focus in de provinciale natuurbeheerplannen (POP-gelden uit pijler 2) ligt op natuurwaarden en dan vooral op soorten. De plannen worden grotendeels getoetst aan internationale afspraken zoals de Vogel- en Habitatrictlijnen. Een zogenaamde 'donkergroene' benadering. Dit is een zogenaamde 'donkergroene' bandering. Cultuurlandschap is daarentegen 'lichtgroen'. In de huidige situatie in provinciale natuurbeheerplannen is erfgoed nooit een doel op zich, alleen als er natuurwaarden in het spel zijn. Toch is het de moeite waard om hier de rek in op te zoeken. Cultuurhistorische en ecologische belangen liggen immers vaak in elkaars verlengde.

Oppassen met omploegen

Melkveebedrijven die voor de vergroeningspremie in aanmerking willen komen, moeten permanent grasland in stand houden. Het land mag wel worden omploegd. Vanuit erfgoedperspectief is hier weinig bezwaar tegen, hoewel een geploegd weiland het beeld en daarmee de beleving van een weidelandschap, dat groen en open is, doorbreekt. Diepploegen is wel problematisch; zo kunnen eeuwenoude archeologische resten beschadigen.

Positieve houding

Erfgoed biedt genoeg kansen om toekomstige ontwikkelingen in het landschap positief te beïnvloeden. Via het GLB is dit niet altijd mogelijk. Gelukkig zijn er genoeg andere mogelijkheden. Het vereist een positieve houding ten aanzien van erfgoed: je moet het willen en dan gewoon doen.

Rietooft in de omgeving van Staphorst. Evenals bij vrienden is dit arbeidsintensief werk. Het riet wordt gebruikt voor bijvoorbeeld het vernieuwen van rieten daken.

Kleine diepliggende weilanden bij Vlist (ZH). Te klein voor de eigentijdse agrarische bedrijfsvoering. Toch wordt er gras geoogst en heeft dit een plek in de moderne rationele bedrijfsvoering.

Meer informatie

- De website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: www.cultureelerfgoed.nl
- Informatie over cultuurlandschap in Nederland: www.landschapinnl.nl
- De website www.leestekensvanhetlandschap.nl brengt ruim 300 landschapselementen in beeld.
- Informatie over archeologie in Nederland: www.archeologieinnl.nl
- Voor gemeenten die te maken hebben met erfgoed in ruimtelijke ordening: www.handreikingerfgoedenruimte.nl
- Praktijkvoorbeelden over hoe om te gaan met erfgoed en ruimte: www.praktijkvoorbeelden.cultureelerfgoed.nl
- De publicaties van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: www.publicaties.cultureelerfgoed.nl
- Het laatste nieuws over het GLB: www.toekomstglb.nl
- (Beleids)informatie over natuur en landschap: www.portaalnatuurenlandschap.nl
- Meer informatie over agrarische collectieven: www.scan-collectieven.nl

- De website van Netwerk Platteland: www.netwerkplatteland.nl
- Het GLB op de website van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland: <https://mijn.rvo.nl/gemeenschappelijk-landbouwbeleid-nieuw-glb>

Voor meer informatie en een volledige literatuurlijst zie het achtergronddocument bij deze brochure. Dat is te vinden op de website www.publicaties.cultureelerfgoed.nl.

Wandelen over boerenland is populair, zoals bij deze wijngaard in Zeeland.

Bijlage 2

Generieke of Algemene Lijst

Om aan de vergroeningseis 5% ecologisch aandachtsgebied te voldoen kan een boer kiezen voor één of meer van de volgende elementen van de algemene lijst. Bij het vanggewas voor ecologisch aandachtsgebied moet de teelt steeds bestaan uit een mengsel van tenminste twee gewassen uit dezelfde categorie. Dubbele uitbetaling (zowel via ANB als vergroeningbetaling) is niet mogelijk.

Opties	Weegfactor	Voorwaarden	Soorten
Voor EA onbeheerde akkerrand	1	a. Grenst aan bouwland b. Is ten minste 1 meter breed (en maximaal 20 meter) c. Geen landbouwproductie (niet maaien en begrazen)	Geen eisen
Stikstofbindende gewassen	0,7	Nateelt verplicht op uitspoelingsgevoelige gronden bij beëindiging van de teelt in de herfst	Luzerne, Lupine, Esparcette, Rolklaver, Rode klaver, Veldboon en Voederwikke
Wilgenhakhout	0,3	Voorwaarden worden nader bekend gemaakt	Wilgen
Vanggewassen (standaard), cat. 1	0,3	a. Mengsel van minimaal 2 soorten uit cat. 1/2 inzaaien of gras inzaaien als ondervrucht in het hoofdgewas b. Meststoffengebruik mag c. Minimaal 10 weken op het land d. Uiterlijk 1 oktober inzaaien e. Gewasbeschermingsmiddel is niet toegestaan, tijdens de 10 weken dat het vanggewas er staat en tot en met 31 december f. Vanggewassen na maïs op uitspoelingsgevoelige grond tellen niet mee	Cat. 1 en 2: Alexandrijnse klaver, Beemdlangbloem, Bladkool, Bladraap, Bladramenas Deder, Engels raaigras, Erwten, Ethiopische mosterd, Facelia, Festulolium, Franse boekweit, Gele mosterd, Incarnaat klaver, Italiaans/ Westerwolds raaigras, Japanse haver, Lupine, Niger, Perzische klaver, Rietzwenkgras, Rode klaver, Sarepta mosterd/ Caliente, Seradelle, Soedangras/Sorghum, Spurrie, Stoppelknollen, Timothee, Veldbeemdgras, Vlas, Voederwikke, Witte klaver, Zwaardherik
Vanggewassen na vlas of hennep, cat. 2	0,3	a. Mengsel van minimaal 2 soorten uit cat. 1/2 inzaaien of gras inzaaien als ondervrucht in het hoofdgewas b. Meststoffengebruik mag c. Uiterlijk 1 oktober inzaaien d. Gewasbeschermingsmiddel is toegestaan	Cat. 1 en 2:
Vanggewassen aaltjesbestrijding, cat. 3	0,3	a. Mengsel van minimaal 2 soorten uit cat. 3 inzaaien. Voor deze gewassen geldt dat gewasbescherming mag worden toegepast b. Mengsel van minimaal 2 soorten uit categorie 1/2. Voor deze categorie geldt: gewasbeschermingsmiddel tijdens de 10 weken dat het vanggewas er staat tot 31 december is niet toegestaan c. Meststoffengebruik mag d. Uiterlijk 1 oktober inzaaien e. Vanggewassen na maïs op uitspoelingsgevoelige grond tellen niet mee	Cat. 3: Afrikaantje hoog, Afrikaantje laag, Raketblad, Zwaardherik, Japanse Haver
Vanggewassen aaltjesbestrijding, cat. 1	0,3	Aaltjes kunnen ook bestreden worden met een mengsel uit cat. 1 en 2. Dan gelden de voorwaarden die zijn gesteld onder vanggewassen cat. 1.	Cat. 1 en 2:

Landschapselementen zoals houtwallen, heggen, vrijstaande bomen en bomenrijen worden dus niet als invulling van het ecologisch aandachtsgebied opengesteld in de algemene lijst.

Akkerbouw-strokenpakket (Equivalente pakket)

Het akkerbouw-strokenpakket (dit heette eerst akkerbouwrandenpakket) is verder uitgewerkt en de voorwaarden zijn bekend. Dubbele uitbetaling (zowel via ANB als vergroeningbetaling) is niet mogelijk.

Opties	Weegfactor	Voorwaarden	Soorten
Voor EA beheerde akkerrand	1,5	<ul style="list-style-type: none"> a. Maakt tenminste 30% uit van de gewogen oppervlakte van de verplichte EA b. Grenst aan bouwland c. Er vindt geen productie op plaats d. Is ten minste 3 meter breed (en maximaal 20 meter) e. Is ingezaaid met een (bloemen)mengsel f. Minstens 50% is ook tijdens de winter aanwezig g. Wordt niet bemest en er worden geen gewasbeschermingsmiddelen toegepast 	De toegestane mengsels worden nog bekendgemaakt
Aan EA beheerde akkerrand grenzende sloot	2,0 en standaard-breedte 3 meter	<ul style="list-style-type: none"> a. De sloot behoort volledig of gedeeltelijk tot het bedrijf b. De sloot grenst aan een voor EA beheerde akkerrand c. De sloot is niet breder dan 6 meter 	
Stikstofbindende gewassen	0,7	<ul style="list-style-type: none"> a. Geen gewasbeschermingsmiddelen toegestaan, maar wel bemesting: Luzerne, Esparcette, Rolklaver, Rode klaver en Voederwikke b. Gewasbeschermingsmiddelen toegestaan, maar geen bemesting: Lupine en Veldboon c. Geen irrigatie toegestaan tijdens het teeltseizoen d. Nateelt verplicht op uitspoelingsgevoelige gronden bij beëindiging van de teelt in de herfst. De nateelt moet dan zijn ingezaaid voor 1 november en moet staan tot ten minste 1 maart daarna 	Luzerne, Lupine, Esparcette, Rolklaver, Rode klaver, Veldboon en Voederwikke
Vanggewassen (standaard), cat. 1	0,3	<ul style="list-style-type: none"> a. Mengsel van minimaal 2 soorten uit cat. 1/2 inzaaien of gras inzaaien als ondervrucht in het hoofdgewas b. Meststoffengebruik mag c. Minimaal 10 weken op het land d. Uiterlijk 1 oktober inzaaien e. Gewasbeschermingsmiddel is niet toegestaan, tijdens de 10 weken dat het vanggewas er staat en tot en met 31 december f. Vanggewassen na maïs op uitspoelingsgevoelige grond tellen niet mee 	Cat. 1 en 2:
Vanggewassen na vlas of hennep, cat. 2 en aaltjesvanggewassen cat. 3	0,3	Een vanggewas na vlas of hennep of een aaltjesvanggewas uit categorie 3 kan dienen als EA. Hiervoor gelden dezelfde voorwaarden als gesteld aan cat 1.	Cat. 1, 2 en 3:
Landschapselementen	1,5 – 2,0	<ul style="list-style-type: none"> a. Grenst aan bouwland b. Hiervoor is een ANB-contract afgesloten 	Het wordt nog nader bekend gemaakt welke landschapselementen met welke afmetingen voor de invulling van het ecologisch aandachtsgebied in aanmerking komen

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en het GLB

Begin 2014 is in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed door de Dienst Landelijk Gebied de quick-scan *Kansen voor cultuurlandschappelijk erfgoed in het GLB* uitgebracht. Deze brochure en het bijbehorende achtergronddocument vormen hierop een vervolg en een uitbreiding. De aanleiding voor de Rijksdienst om beide publicaties uit te brengen is het deelprogramma Levend Landschap van de Visie Erfgoed en Ruimte (VER). De VER geeft de ambitie van het Rijk weer om erfgoed te benaderen als onlosmakelijk onderdeel van ruimtegebruik en ruimtelijke ontwikkelingen in Nederland. Het deelprogramma Levend Landschap richt zich op het gebiedsgericht verknopen van belangen op het gebied van economie, ecologie en erfgoed. Doel van beide publicaties is de zorg voor erfgoed een groter onderdeel te maken van de bedrijfsvoering in bijvoorbeeld de agrarische sector.

De tekst van deze brochure is gelezen en beoordeeld door vertegenwoordigers van het Ministerie van Economische Zaken, het Interprovinciaal Overleg IPO, het Netwerk Platteland, de Stichting Collectieven Agrarisch Natuurbeheer SCAN, Landschappen NL en LTO Noord. De eindverantwoordelijkheid voor de tekst ligt bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

De toekomst van het Nederlandse cultuurlandschap wordt in grote mate bepaald door landbouw. De manier waarop landbouw wordt bedreven, wordt grotendeels door Europa voorgeschreven en is vastgelegd in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). Dit beleid heeft directe invloed op hoe ons landschap er de komende jaren uit komt te zien. Deze brochure laat zien welke mogelijkheden het GLB biedt om de kwaliteiten van ons cultuurlandschap te behouden en te versterken.

Deze brochure biedt inspiratie voor beleidsmakers, agrariërs, collectieven en operationele groepen en stimuleert bewustwording over de relatie tussen landschappelijk erfgoed en het GLB.

Met advies en inspiratie geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.